

Pricewaterhousecoopers AS
Postboks 748 Sentrum
0106 OSLO

VÅR REFERANSE
24/2398

DERES REFERANSE

DATO
11.03.2024

Tilsynsrapport

1. Innledning

Det vises til Finanstilsynets anmodning om redegjørelse datert 19. februar 2024, revisjonsselskapets svar datert 23. februar 2024, foreløpig tilsynsrapport av 5. mars 2024 samt revisjonsselskapets tilsvar.

Med bakgrunn i medieomtale av oppdrag PricewaterhouseCoopers AS ("Revisjonsselskapet") har utført knyttet til kostnader til representasjon og relasjonsbygging hos en revisjonsklient ("Revisjonsklienten"), besluttet Finanstilsynet å åpne tilsyn.

2. Bakgrunnen for tilsynet

Medieomtalen reiste spørsmål om revisjonsselskapets uavhengighet som valgt revisor med utgangspunkt i at revisjonsselskapets granskningsenhet utførte arbeid for revisjonsklienten.

Revisors rolle som allmennhetens tillitsperson ved utførelse av lovfestet revisjon er definert i revisorloven § 9-1, 2. ledd. Revisor skal utøve virksomheten med integritet, objektivitet og aktsomhet. Rammene for lovfestet revisjon følger av revisorloven og god revisjonsskikk, herunder revisjonsstandardene (ISA). Definisjoner av lovfestet revisjon og revisorbekreftelser følger av revisorlovens § 1-2. Revisors plikter ved lovfestet revisjon og revisorbekreftelser følger av revisorlovens kapittel 9, og § 9-4 angir utgangspunktet for revisor plikter ved utførelse av lovfestet revisjon, herunder settes krav til at "Revisor skal utføre lovfestet revisjon i samsvar med god revisjonsskikk". Innholdet i god revisjonsskikk vil som et utgangspunkt følge av revisjonsstandardene innenfor ISA 200 – 700 serien. Revisjonsstandardene ISA 240 om "Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper" og ISA 220 om "Kvalitetsstyring ved revisjon av regnskaper", er særlig relevante i denne saken.

En grunnleggende forutsetning for revisors rolle som allmennhetens tillitsperson er revisors uavhengighet og objektivitet. Revisorlovens kapittel 8 setter en rekke krav til revisor. De overordnede krav til revisors uavhengighet fremgår av § 8-1. Revisor skal ikke utføre lovfestet revisjon hvis det foreligger en tilknytning mellom revisor og den reviderte som utgjør en risiko for egenkontroll, egeninteresse, partiskhet, fortrolighet eller press som er egnet til å svekke tilliten til revisors uavhengighet. Det samme gjelder for foretak i revisors nettverk eller noen som deltar i eller kan påvirke utfallet av revisjonen.

De grunnleggende prinsipper i revisorloven § 8-1 må ses i sammenheng med § 8-5 første ledd andre og tredje setning. Fornyet vurdering av revisors uavhengighet skal gjøres når revisor blir kjent med nye forhold eller ny informasjon som kan påvirke uavhengighetsvurderingen. Det skal iverksettes tiltak for å sikre uavhengigheten hvis det foreligger forhold som kan reise tvil om revisors uavhengighet.

Revisorlovens uavhengighetsbestemmelser er prinsippbaserte og må i likhet med lovens øvrige bestemmelser tolkes i lys av alminnelige rettskildeprinsipper. Det fremgår av revisorlovens forarbeider at loven må tolkes i lys av EU lovgivningen og revisjonsdirektivet (2006/43/EF). Relevante bestemmelser i revisjonsdirektivet bygger på IESBAs uavhengighetsstandard som derved utfyller uavhengighetsreglene for norske revisjonsselskap.

Revisorloven § 8-1 lister opp fem risikokategorier. Innholdet i disse er sentrale i vurdering av revisors uavhengighet:

- Risiko for *egenkontroll* - kan oppstå hvis revisor som en del av revisjonen må revurdere en tidligere konklusjon.
- Risiko for *egeninteresse* - kan oppstå som følge av revisors eller revisors nærstående økonomiske eller andre interesser.
- Risiko som *partiskhet* - kan oppstå hvis revisor inntar et standpunkt på en slik måte at den etterfølgende objektiviteten kan settes i fare.
- Risiko for *fortrolighet* - kan oppstå hvis revisor på grunn av en nær tilknytning blir for velvillig innstilt overfor andres interesse.
- Risiko for *press* - kan oppstå hvis revisor forhindres fra å handle objektivt som følge av reelle eller oppfattede trusler.

Det er som et utgangspunkt tillatt for revisor å utføre tilleggstjenester for en revisjonsklient så lenge kravene som følger av revisorloven og god revisjonsskikk ikke forbyr dette, herunder at omfanget av tilleggstjenester ikke er egnet til å svekke tilliten til revisors uavhengighet. Ved levering av tjenester utover de handlinger som utføres som del av den lovfestede revisjonen eller attestasjonstjenester, må revisor vurdere den aktuelle tjenesten i forhold til risikokategoriene gjengitt ovenfor. Revisor skal dokumentere sine vurderinger ved aksept av oppdrag..

Det vil kunne oppstå grensetilfeller der en levert tjeneste fra revisor vil kunne tjene flere formål. Det vil være en konkret vurdering om tjenesteleveransen er en del av den lovfestede revisjon etter god revisjonsskikk, eller om leveransen er en tilleggstjeneste som må vurderes etter de regler som følger av revisorlovens kapittel 8 om uavhengighet og objektivitet. I den lovfestede revisjonen må revisor forholde seg til god revisjonsskikk, herunder alle revisjonsstandardene i serien ISA 200 - 700. ISA 220 om "Kvalitetsstyring ved revisjon av regnskaper" vil være relevant for en slik avgrensning. ISA 220 setter blant annet krav til den oppdragsansvarlige revisors rettleiding, oppfølging og gjennomgåelse av arbeid utført under sin ledelse. De samme kravene vil ikke gjelde for et tilleggsoppdrag som ikke reguleres av revisorloven og god revisjonsskikk.

3. Kort om oppdragene for revisjonsklienten og om grensedragningen mellom lovfestet revisjon og tilleggsoppdragene

Revisjonsselskapet er valgt revisor for revisjonsklienten og utfører lovfestet revisjon av årsregnskapet. Revisjonsklienten kontaktet i slutten av september 2023 revisjonsselskapet med forespørsel om å få utført en særskilt "bilagsrevisjon". Bakgrunnen var et tips revisjonsklienten hadde mottatt og innledende undersøkelser som revisjonsklienten selv gjennomførte. Når revisor mottar signal om mistanke om misligheter må pliktene etter revisorloven og god revisjonsskikk, jf. ISA 240 ivaretas. Innledende undersøkelser foretatt av oppdragsansvarlig revisor bekrefter indikasjoner på misligheter og behovet for ytterligere undersøkelser. I henhold til revisors plikter, som følger av revisorloven § 9 - 4 og ISA 240 punkt 30 - 34, velger oppdragsansvarlig revisor å be om intern bistand fra revisjonsselskapets granskningsenhet. Etter diskusjon med revisjonsklientens ledelse og diskusjoner internt i revisjonsselskapet i begynnelsen av oktober 2023, blir det avtalt et separat oppdrag med eget engasjementsbrev inngått mellom revisjonsklienten og revisjonsselskapets tilknyttete advokatselskap. Det separate oppdraget omtales som "utvidet revisjon" eller "spesialrevisjon" og avtales med Advokatfirmaet PricewaterhouseCoopers AS og med leder for granskningsenheten som oppdragsansvarlig. I det videre omtales her dette oppdraget som "spesialrevisjon".

Spesialrevisjonen gjennomføres i perioden 5. oktober 2023 til 13. november 2023. Det avlegges en detaljert rapport med resultatene av spesialrevisjonen. Rapporten fremlegges for styret hos revisjonsklienten i november 2023. Den avtalte spesialrevisjonen avsluttes og oppdraget faktureres særskilt til revisjonsklienten. Den oppdragsansvarlige revisoren er holdt orientert om spesialrevisjonen. Det er opplyst at rapporten også inngår i revisors oppdragsdokumentasjon for den lovfestede revisjonen.

Den lovfestede revisjonen videreføres i desember 2023 og frem til 25. januar 2024. Oppdragsansvarlig revisor hensyntar funn og konklusjoner fra spesialrevisjonen i sin lovfestede revisjon. Revisjonsarbeidet utvides derfor med ytterligere revisjonshandlinger i tilknytning til funnene. Dette er i tråd med de plikter som revisor har etter revisjonsstandardene, jf. ISA 240 punkt 36 - 37, og inngår i den lovfestede revisjonen. Ved gjennomføring av de utvidede revisjonshandlingene i perioden etter spesialrevisjonen, benytter oppdragsansvarlig revisor seg av spesialist fra granskningsenheten som en del av revisjonsteamet. Revisor kan konkludere på revisjonen i styremøte i januar 2024 og den oppdragsansvarlige revisor presenterer utkast til en normal revisjonsberetning uten merknader. Revisor utsteder også et nummerert brev til styret i tråd med revisorlovens krav, jf. § 9-5. I brevet omtaler revisor mistanke om misligheter og oppfyller sine plikter etter ISA 240, punkt 41 – 43 og angir mulige konsekvenser for andre attestasjoner revisor skal utføre. Finanstilsynet har ikke gjennomgått revisjonsdokumentasjon i sin helhet, men legger til grunn at den oppdragsansvarlige revisor i sin lovfestede revisjon har forholdt seg til relevante krav i ISA 220 og herunder har hensyntatt punkt 29 – 34 om "Gjennomføring av oppdrag". Den oppdragsansvarlige revisor har ikke de samme plikter der det gjennomføres et tilleggsoppdrag for en revisjonsklient.

I etterkant av den ferdigstilte årsregnskapsrevisjon 2023 avdekkes det mistanke om ytterligere misligheter. Dette resulterer i at revisjonsklienten ber revisjonsselskapet om å videreføre og utvide spesialrevisjonen for å avklare de nye forholdene. Det inngås et nytt engasjementsbrev med revisjonsselskapet, fortsatt med leder for granskningsenheten som oppdragsansvarlig. Kort tid etter

oppstart av den utvidede spesialrevisjonen blir det imidlertid avdekket forhold av en karakter som tilsier at spesialrevisjonen måtte avsluttes.

4. Finanstilsynets vurderinger

De spesialrevisjoner som revisjonsselskapet utfører har fått forskjellige beskrivelser og omtaler i media. Det er ikke avgjørende hva man kaller en tjeneste eller oppdrag, men derimot formålet med oppdraget, det rammeverk som gjelder for oppdraget, det konkrete innholdet i oppdraget, hvem som er oppdragsgiver, hvem som er oppdragstaker og hvordan oppdraget rapporteres og kommuniseres. Når det gjelder lovfestet revisjon er dette en regulert tjeneste etter revisorloven, se punkt 2 over. Øvrige tjenester som måtte benevnes "utvidet revisjon", "spesialrevisjon", "granskning" eller annet, er som et utgangspunkt ikke regulert av revisorloven.

Når en valgt revisor utfører tjenester for sin revisjonsklient som ikke er regulert av revisorloven, skal disse behandles som tilleggstjeneste eller tilleggsoppdrag. Revisorloven kapittel 8 om krav til revisors objektivitet og uavhengighet er ikke til hinder for at revisor ivaretar sine øvrige plikter etter revisorloven, herunder den lovfestede revisjonens formål. Revisor plikter når det gjelder misligheter følger av ISA 240 "Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper". Tilleggstjenester er imidlertid oppdrag som må vurderes av den valgte revisor i henhold til kapittel 8 i revisorloven.

Et av spørsmålene som kan reises i denne sak er om spesialrevisjon slik oppdragene her er organisert og utført, skal anses som en del av den lovfestede revisjonen og følge god revisjonsskikk, eller om spesialrevisjonen er en tilleggstjeneste. I dette tilfelle kan revisjonsselskapets uklare organisering av tilleggsoppdragene og kommunikasjonen knyttet til spesialrevisjonen ha bidratt til uavhengighetsspørsmålene kom opp i media. Basert på den fremlagte dokumentasjon og redegjørelse fra revisjonsselskapet synes det klart at spesialrevisjonene i dette tilfelle må anses som tilleggstjenester. Revisjonsselskapet har kommunisert til Finanstilsynet at de er enige i denne vurderingen.

Når det gjelder de etterfølgende utvidede revisjonshandlinger som er utført under den oppdragsansvarlige revisors ledelse i perioden desember 2023 til 25. januar 2024, synes det like klart at dette er utført under revisjonsstandardene og er en del av den lovfestede revisjonen. Den oppdragsansvarlige revisor mottar i dette revisjonsoppdraget et signal om mistanke om misligheter. Etter Finanstilsynets syn oppfylder den oppdragsansvarlige revisor her sine plikter på området etter revisorloven og god revisjonsskikk, jf. ISA 240, ved blant annet å initiere et oppdrag om undersøkelse av mistanke om misligheter i form av et tilleggsoppdrag, senere hensynta funnene i sin lovfestede revisjon ved å utvide sine revisjonshandlinger og ved å kommunisere sine konklusjoner til styret i et nummerert brev.

Det forhold at spesialrevisjonene her må være å anse som tilleggsoppdrag, er ikke ensbetydende med at dette ikke er lovlige tjenester. Tilleggstjenester skal vurderes ved aksept. En slik akseptvurdering skal være konkret og hensynta de faktiske forhold og den aktuelle revisjonsklient, se punkt 2 over. Revisjonsselskapet har foretatt en akseptvurdering, inkludert en vurdering av uavhengighet, før oppdraget om spesialrevisjonen ble akseptert den 3. oktober 2023. Det samme gjelder den utvidede spesialrevisjonen som ble avtalt i februar 2024.

For vurdering av revisors uavhengighet ved aksept og levering av de aktuelle spesialrevisjonene, vil det særlig være risikoen for egenkontroll som kan være en trussel, se punkt 2 over. Finanstilsynet har gjennomgått den fremlagte dokumentasjonen og revisjonsselskapets redegjørelser for sine vurderinger ved oppdragsaksept. Den fremlagte dokumentasjonen er knapp, men viser at den oppdragsansvarlige revisor har vært konsultert og har godkjent tilleggsoppdragene tidsriktig. Den oppdragsansvarlige revisor var den som i realiteten initierte oppdraget, slik at det i dette tilfelle må kunne aksepteres at dokumentasjonen av vurderingene ikke er like omfattende som om dette hadde vært et tilleggsoppdrag initiert av en rådgivningsavdeling.

I en konkret vurdering av risikoen for egenkontroll, vil momenter som tillegges betydning i det foreliggende tilfellet blant annet være; oppdragets formål, oppdragets omfang og hva som utføres sett i forhold til den vesentlighet som revisor har lagt til grunn for sin årsregnskapsrevisjon, når oppdraget utføres sett i forhold til årsoppgjørsrevisjonen og når tilleggsoppdraget ble avsluttet. Finanstilsynet har notert at tilleggsoppdraget ble utført før den lovfestede revisjonen for 2023 ble avsluttet og at tilleggsoppdraget fra begynnelsen av hadde hendelser i året 2023 som fokus.

Dokumentasjonen av de vurderinger som ble gjort ved aksept av tilleggsoppdraget er etter Finanstilsynets mening ikke tilstrekkelige. Det forhold at det i realiteten var den oppdragsansvarlige revisor som initierte tilleggsoppdraget og opplysninger i revisjonsselskapets redegjørelse utarbeidet i ettertid, underbygger imidlertid etter Finanstilsynets mening at risikoen for egenkontroll ble tilfredsstillende håndtert av revisjonsselskapet. Revisors *faktiske* uavhengighet var således ivaretatt.

Når revisjonsselskapet påtar seg tilleggsoppdrag er det imidlertid viktig at revisor viser varsomhet og ikke aksepterer tilleggsoppdrag som kan være *egnet til* å svekke tilliten til revisor uavhengighet. For tilliten til revisor er det ikke tilstrekkelig at revisor faktisk er uavhengig. Revisor må også oppfattes som uavhengig. Dette er viktig ved lovfestet revisjon av alle revisjonsklienter, men revisor bør vise særlig aktsomhet når revisjonsklienten har en virksomhet som er av offentlig interesse; dette selv om revisjonsklienten ikke omfattes av lovens definisjon av Foretak av allmenn interesse, jf. revisorloven § 1-2, 6. ledd. Oppdragets karakter vil også måtte tillegges vekt i en slik vurdering.

Det kan således stilles spørsmål om revisor har vært tilstrekkelig aktsom ved sin aksept av dette tilleggsoppdraget om spesialrevisjon. Basert på faktum i denne saken er etter Finanstilsynets mening denne problemstillingen begrenset til februar 2024 når revisjonsselskapet aksepterer en utvidelse av spesialrevisjonen. I oktober 2023 forelå det mistanker om misligheter som måtte undersøkes og fokus var regnskapsåret 2023. I februar 2024 var derimot saken kjent for allmennheten og revisors uavhengighet måtte forventes å bli utfordret. Finanstilsynet mener på generelt grunnlag at revisors aktsomhet ved aksept i en slik situasjon bør skjerpes.

I den foreliggende situasjon var det ikke var unaturlig for revisjonsklienten at spesialisten som kjente saksforholdet og hadde gjort den forutgående spesialrevisjonen ble reengasjert. Så snart det ble avdekket nye forhold, ble oppdraget også avsluttet. Dersom den utvidede spesialrevisjonen ikke hadde blitt avsluttet den 19. februar 2024, ville dette tilleggsoppdraget etter Finanstilsynets vurdering kunne vært egnet til å utgjøre en trussel mot revisors uavhengighet.

5. Oppsummering

Revisor er allmennhetens tillitsperson. Revisor har også et særlig ansvar for å forebygge og avdekke økonomisk kriminalitet, jf. revisorloven § 9-1. Revisors oppfølging av mistanke om misligheter er av stor betydning. Den oppdragsansvarlige revisor mottar i dette revisjonsoppdraget et signal om mistanke om misligheter og iverksetter da sine plikter etter revisorloven og god revisjonsskikk, jf. ISA 240, ved blant annet å initiere et oppdrag om undersøkelse av mistanke om misligheter i form av et tilleggsoppdrag og ved senere å hensynte funnene i sin lovfestede revisjon ved utvide sine revisjonshandlinger og kommunisere sine konklusjoner til styret i et nummerert brev. Finanstilsynet mener at det er sentralt at revisor slik som her oppfyller sine plikter etter revisjonens formål, herunder ivaretar sitt ansvar for å forebygge og avdekke økonomisk kriminalitet, jf. revisorloven § 9-1; Formålet ved lovfestet revisjon.

Revisjonsselskapet har organisert spesialrevisjonene som egne tilleggsoppdrag med egen ansvarlig partner, eget team fra annen selskapsenhet og under egne engasjementsavtaler med revisjonsklienten. De faktiske forhold tilsier at oppdragene er tilleggsoppdrag og derved skal vurderes etter de regler som følger av revisorloven kapittel 8. Revisjonsselskapet har kommunisert til Finanstilsynet at de er enige i denne vurderingen.

Revisjonsselskapet har gjennomført aksept- og uavhengighetsvurdering av tilleggstjenestene før disse ble akseptert. Finanstilsynet har gjennomgått og vurdert den fremlagte dokumentasjon og revisjonsselskapets redegjørelser for revisjonen og for tilleggstjenestene, herunder de vurderinger som er gjort av risikoen for egenkontroll. Finanstilsynet har ingen vesentlige merknader til revisjonsselskapets uavhengighetsvurderinger.

Revisjonsselskapet har bekreftet at de vil gjennomgå sine rutiner for organiseringen (herunder aksept, styring og kontroll) av tilsvarende oppdrag når det gjelder avgrensningen mellom lovfestet revisjon etter revisjonsstandardene på den ene side og tillatte tilleggsoppdrag til revisjonsklienter på den annen side. Finanstilsynet vil følge opp og gjennomgå revisjonsselskapets rutiner på området ved senere tilsyn.

For Finanstilsynet

Anders Grini
konst. seksjonssjef

Bjørn Kristiansen
seniorrådgiver

Dokumentet er godkjent elektronisk og har derfor ikke håndskrevne signaturer.